

УДК 323.15:316.347](477)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.029>**БОРИСЕНКО ВАЛЕНТИНА**

доктор історичних наук, професор, завідувач відділу «Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

BORYSENKO VALENTYNA

a Doctor of History, Head of the Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio Recordings Department of the NASU M. Rylskiy IASFE

Бібліографічний опис:

Борисенко, В. (2019) Динаміка розвитку національних меншин та етнічних груп в Україні на початку ХХІ століття. *Народна творчість та етнологія*, 6 (382), 29–47.

Borysenko, V. (2019) Developmental Dynamics of National Minorities and Ethnic Groups in Ukraine in the Early XXIst Century. *Folk Art and Ethnology*, 6 (382), 29–47.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ЕТНІЧНИХ ГРУП В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ*

Анотація / Abstract

У статті «Динаміка розвитку національних меншин та етнічних груп в Україні на початку ХХІ ст.» розглядається проблема інтеграції національних спільнот іноетнічного походження в українське суспільство. В Україні ще з радянських часів активно експлуатували міф про 130 народів, залучаючи здебільшого одиноких представників різних етносів, які з тих чи інших причин перебували в країні. Це робилося з метою переконати світ, що українці не можуть претендувати на самостійність та незалежність. Але національна свідомість більшості населення і статистичні дані переконливо свідчать, що в Україні навіть за застарілим переписом 2001 року українців проживає близько 80 %, а за останніми соціологічними дослідженнями ця цифра наближається до 90 %. В Україні доволі багато нечисленних етнічних спільнот – мігрантів радянського періоду, коли відбувалося цілеспрямоване перемішування населення з метою створення загальноукраїнської спільноти СРСР.

Під час різних історичних подій, військових протистоянь і політичних амбіцій окремих «вождів», не питаючись саме населення, його неодноразово депортували, переселяли, змушували покидати рідні домівки. Водночас утворювалися анклавні, переважно на пограниччі, іноетнічного населення, яке нині проживає на території України. Компактність цих груп, давність проживання, збереження своєї національної ідентичності дають нам підстави визнати п'ять національних меншин в Україні, а саме – росіян, молдован, румунів, угорців, болгар. Україна докладає максимум зусиль для забезпечення їхніх культурно-освітніх потреб. Їхнє представництво на всіх рівнях виконавчої та законодавчої влади також більш ніж очевидне. Вони користуються усіма правами громадян України і жодних утисків за етнічною ознакою не спостерігалось. В Україні також проживають певні етнічні групи, які переважно живуть розпо-

* Статтю виконано в рамках програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК6541230)

рошено в містах, мають украї малу чисельність, але прагнуть до утворення своїх культурних товариств і Україна їм у цьому також допомагає. До цих груп можна віднести євреїв, поляків, вірмен, греків та деяких інших. Вони значною мірою зросійщені, втратили рідну мову і тепер Міністерство освіти і науки України допомагає їм її відродити. Для цього за державний кошт видає підручники для шкіл і словники. Щоб інтегрувати етнічні спільноти в українське суспільство самої толерантності українців замало. Варто більше приділяти уваги взаємному пізнанню культур і вивчати державну мову, яка дасть великі можливості для розвитку всіх етнічних спільнот.

Ключові слова: українці, етнічні групи, національні меншини, інтеграція, фальсифікація, Декларація прав національностей, освіта, культура.

The problem of integration of national communities of nonethnic origin into the Ukrainian society is considered in the article. Since the Soviet times a myth about 130 nations has been actively developed in Ukraine. Mainly separate representatives of different ethnic groups staying in the country for various reasons have been attracted. The purpose was to urge the world that Ukrainians can't pretend to their independence and autonomy. However, national consciousness of most of the population and statistical data demonstrate decisively that according to the remote population census of 2002 about 80% of Ukrainians live in Ukraine, and current sociological researches show that now it is approximately 90 %. In Ukraine there are lots of small ethnic communities – migrants of the USSR, when population has been intentionally mixed up for the creation of all-Soviet community of the USSR.

In the course of history, military resistance and political ambitions of some “leaders” the Ukrainian people without their consent have been repeatedly deported, resettled, forced to leave their homes. At the same time the enclaves have been occurred, mainly on the borderlands. They included nonethnic population which still lives on the territory of Ukraine. Their density, long time of living and maintenance of their national identity allow to define several national minorities in Ukraine. Conveniently they may be classified as Russian, Moldovan, Romanian, Hungarian and Bulgarian ethnic communities. Ukraine makes great efforts to provide cultural and educational requirements of the national minorities. They are represented at all levels of the executive and legislative branches. They have the same rights as other citizens of Ukraine and there isn't any oppression on ethnic grounds against them. Also there are other small ethnic groups living previously in towns and trying to organize their cultural societies; Ukraine maintains their interests as well. Among them we may mention the Jewish, Poles, Armenians, Greeks etc. They are Russified considerably, lost their native language and now the Ministry of Education and Science of Ukraine helps them to revive their forgotten language through publication of school books and dictionaries at public expense. However tolerant attitude of Ukrainian people is not enough to integrate ethnic communities into Ukrainian society. It is necessary to pay more attention to mutual study of cultures and learn state language which affords the opportunities for the development of all ethnic minorities.

Keywords: Ukrainians, ethnic groups, national minorities, integration, falsification, *Declaration of the Rights of Nationalities*, education, culture.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. відбувалась інтенсивна міграція та переселення етнічних груп різних народів. Ці явища характерні були і раніше, у різні історичні періоди політичних змін. Взаємини українців з іншими народами та культурами тривають здавна. І в добу Київської Русі, і в часи Козаччини наші зв'язки успішно розвивалися з країнами Середньої та Західної Європи, з Кавказом та іншими регіонами світу. Нині міжнародні контакти значно посилюються як на державному, так і на індивідуальному рівні.

Ідеї добра, толерантного ставлення до людей, етносів, культур повинні домінувати в новій моделі науки, освіти та концепціях державотворення. Без усвідомлення цінності культурного різноманіття неможливі нові імпульси розвитку та стабіліза-

ції у світі. Тому міжнародні документи про захист і права національних меншин широко передбачають їхню інтеграцію в суспільство багатьох країн, участь у державотворенні, а також повагу до кожної особи незалежно від раси, національності, мирне співіснування в іноетнічних умовах. Актуальність дослідження як ніколи своєчасне і важливе, оскільки загострилася політизація етнічності, виникло чимало спекуляцій на ґрунті національного складу України.

Для миру і спокою у світі, що є надважливим, варто пам'ятати просту істину, що усі рівні перед Богом і коротке життя не можна витратити на ворожнечу, бо вона ще нікому ніколи не приносила щастя. Тому міжнародна спільнота, як і Україна, приділяє багато уваги саме правам людини в суспільстві й

толерантності до етнічних груп і національних меншин.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі критичного осмислення статистичного та польового матеріалу об'єктивно проаналізувати сучасний стан міжетнічних взаємин на території України, з'ясувати дійсні потреби представників етнічних груп для збереження їхньої ідентичності та культури, показати міжетнічні взаємовпливи в культурі різних етнічних груп.

Для досягнення мети необхідно вирішити ряд важливих завдань: охарактеризувати стан вивчення проблеми та джерельну базу дослідження, порівняти статистичні дані переписів населення протягом ХХ ст., висвітлити міграційні процеси на період здобуття Незалежності Україною, визначитися з питанням наявності національних меншин на пограниччі, показати толерантність українського народу до представників різних етнічних груп і національних меншин, поставити питання про щільнішу інтеграцію меншин в українське суспільство.

Проблему територіального розташування етносу та визначення меж учені вивчають давно. Особливо пошквалилися такі дослідження після Першої світової війни, коли посилювалися міграції, розпалась Австро-Угорська імперія, чимало поселень, зокрема угорців, опинилися у складі Чехословаччини та Румунії. Видатні вчені, зокрема О. Русов, Л. Нідерле, Ф. Максименко, а пізніше П. Кушнер (Книшів), В. Наулко, посиляючись на карти, переписи, зазначали, що часто етнічні межі не збігаються з ареалами поширення мов. Завжди на пограниччі розташовуються декілька сусідніх етносів і зберігають свою етнокультуру, відбуваються також природні процеси взаємовпливів і взаємозбагачення, що приводить до формування локальних особливостей переважаючого етносу. Наприклад, коли відбувається насильницька русифікація, колонізація пригнобленого народу, то етнічна карта буде завжди сфальсифікованою. Маємо приклад частини районів Курської, Воронежської,

Белгородської областей, де українське населення на початку ХХ ст. переважало за 72 %, а наприкінці ХХ ст. менше 3 %. Ліквідація у 1930-х роках українських шкіл, періодики, репресії призвели до насильницької асиміляції українців, які за півстоліття втратили самосвідомість і стали ототожнювати себе або з росіянами, або називали і дотепер називають себе «хохлами».

Зрозуміло, що Україна перебуває у стані війни під ворожим гаслом противника захисту «русскоязычного міра» і, звісно, має багато проблем соціально-економічного та морально-психологічного характеру. Окремі деструктивні сили намагаються скористатися з цього і політизують міжетнічні процеси серед українського суспільства. Провокують певні випадки і здійснюють руйнування пам'яток культури, місць поховань тощо, що взагалі не притаманне українцям. Адже відомо, що в багатьох містах саме українці доглядають за могилами євреїв, нащадки яких виїхали з України. Інші ревізіоністи пишуть листи, заяви про «утиснення прав національних меншин» з метою ще більше ослабити Україну внутрішніми протиріччями. Ця тенденція показати, що українці не є окремим народом, започаткована в часи Російської імперії, активізувалася в 1920-ті роки з приходом радянської влади, яка мала ті ж імперські амбіції. Зокрема, з цього погляду цікавими є підсумки загального перепису 1926 року. Цитуємо: **«Перепис цілком ствердив те, про що знали всі, хто вивчав національний склад населення України, але про що до недавнього часу зовсім неправдиве уявлення було і серед досить освіченої частини суспільства, а саме, що на Україні зовсім не зустрічаємо ані великої національної розмаїтості, ані великої національної “черезполосици”. На найчисленнішу національність – українців – припадає дуже, порівнюючи, високий відсоток – 80,1 %, при чому весь терен республіки українці посідають компактною масою, скрізь щільно підходячи до самих границь, не**

говоримо – з Польщею або Румунією, але й з сусідніми радянськими республіками... Далі йде розподіл по округах і районах, де переважну більшість складають українці, і зазначається, що коли оперувати не округами, а районами, то й тут побачимо лише три пограничні райони з більшістю не українців, а росіян: Сорокинський і Станично-Луганський райони на Луганщині та Путивльський на Глухівщині [21, с. 11].

Задля спростування надуманих висловів про нетолерантність українців до представників різних етнічних спільнот, розроблена Концепція державної етнонаціональної політики України, яка пройшла громадське обговорення за участю представників різних національних товариств. Проект має слугувати консолідації Українського народу на шляху створення сучасного суспільства, яке базується на засадах гуманізму, демократії та забезпечення всебічного розвитку кожної окремої особи та етнічних громад. Варто згадати, що традиція толерантного ставлення до представників інших етнічних груп має свої давні витоки ще з часів Київської України-Руси, пізніше в козацьких формуваннях брали участь представники інших націй, молода Українська держава 1918–1920 років приділяла значну увагу правам національних меншин. Протягом 1920–1930-х років були збудовані національні єврейські, чеські, польські школи тощо. При Всеукраїнській Академії наук був створений спеціальний підрозділ «Кабінет національних меншин», який очолював видатний славіст, чех Євген Рихлік. Працівники Кабінету розгорнули широке вивчення культури і побуту різних етнічних груп в Україні. При нестачі національних кадрів у школах меншин часто викладали українські вчителі, допомагали у влаштуванні шкіл, товариств. На жаль, репресії тоталітарного режиму 1936–1937 років знищили всі заходи з розвитку української культури та національних меншин.

Забезпечення прав етнічних груп стало одним із провідних політико-правових

напрямів діяльності у процесі становлення незалежної Української держави. Нагадаємо, що першим юридичним актом, де зафіксовано рівні права всіх етнічних груп, які населяють Україну, стала Декларація про державний суверенітет. У ній проголошено, що держава забезпечує рівність перед законом усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду та характеру занять, місця проживання та інших обставин.

У листопаді 1991 року Верховна Рада України прийняла Декларацію прав національностей, у якій сформульовано принципи політики Української держави. У документі акцентується на тому, що наша держава гарантує всім національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, соціальні, економічні й культурні права.

Ставлення України як держави до вирішення національно-культурних і мовних проблем закріпила Конституція, прийнята 28 червня 1996 року на п'ятій сесії Верховної Ради України.

Варто зауважити, що в Україні, як і в інших країнах світу, переважно на пограниччі наявні змішані поселення, що формувалися в різні історичні періоди і з певних причин. При цьому важливими є такі головні чинники, як геополітичне розташування етнічної групи, її культурно-історична самототожність, релігійний чинник і найголовніше – правдива об'єктивна інформація про історичні корені кожної етнічної групи, що опинилася в іноетнічному оточенні.

Після розпаду СРСР саме гармонізація міжетнічних взаємин на українському пограниччі, підтримання державою культури міжетнічного спілкування стала запорукою демократичного розвитку країни, складовою функціонування громадянського суспільства і не привела до конфліктних ситуацій. Проте антидержавні сили, чинячи спротив самій незалежності України, стали

масово поширювати **міфи про 140 народів в Україні**, хоча добре відомо, що більшість з них складала до семи осіб і були просто представниками етносів, що характерно для усього світу. Понад 80-ти етнічних одиниць серед тих 140 «народів» в Україні становлять особи (переважно мігранти радянського часу) чисельністю від кількох осіб до сотні чи декілька сотень людей. Зокрема, алеути – 6, юкагири – 12, євреї середньо-азіатські – 13, ітельмени – 18, тофалари – 18, долгани – 26, енці – 1–26, нганасани у 1989 році – 1 (у 2001 р. їх стало 26). Як бачимо, це переважно народи Півночі. На нашу думку, немає потреби перераховувати всіх малочисленних представників мігрантів. Відомий академік Іван Дзюба неодноразово писав, що ці вигадки про 140 народів лише намагання відібрати в українців право бути господарями на своїй землі, розвивати власну культуру та зберігати національну ідентичність. Дослівно академік писав: «Офіційна пропаганда активно експлуатує визначення типу: “народи України”, “Україна – багатонаціональна республіка”, “на Україні живуть сто національностей”; з офіційного жаргону вони переходять і в повсякденний вжиток. Сенс таких формул зрозумілий – поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї вітчизни» [9, с. 12].

Найбільше досліджень у питанні роз'яснення української етнічної карти з ґрунтовним поясненням – хто і відколи живе в Україні, зробив відомий етнолог, етнологомограф В. Наулко. Ученому належать праці: «Етнічний склад населення Української РСР» (К., 1965); «Развитие межэтнических связей на Украине» (К., 1975); «Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст.» (К., 1991) та багато ін. Якби вивчення цих праць стало програмними у навчальних закладах, то можливо сьогодні б ми не мали такої надуманої розгорнутої політичної спекуляції навколо українського етносу та етнічних груп, що проживають на території України.

Тепер однією з поширених пропагандистських версій набула реанімація радянського міфу про «поліетнічність» населення України, що насправді є законспірованим проектом гібридної війни. Останній перепис свідчить, що українців в Україні близько 80 %, а сучасні соціологічні дослідження стверджують, що 90 % українців мешкають на території своєї держави. Але щоб применшувати кількість українців деякі політики вигадують (навіть у радянські часи не вдавалися до такої прямої фальсифікації), що нібито такі етнографічні групи, як **гуцули, лемки, бойки** – окремі етноси, хоча самі вони вважають себе українцями. Структура звичаїв, обрядів, вірувань цих локальних груп має загальноукраїнський характер. З наукового погляду, спроби деяких політичних кіл перебільшувати специфіку етнографічних груп, протиставляти їх одну одній і українцям у цілому, позбавлені будь-яких підстав. Також абсурдною є вигадка про окрему «націю» русинів, що спростована вченими. Русини навіть не етнографічна група, це лише давній етнонім, який був поширений на усій території України (маємо відомості ще від часів доньки князя Ярослава Мудрого, яку у Франції називали Анна Русинка), особливо її Правобережної частини, оскільки сусіди – поляки, угорці, словаки, чехи називали українців в усних і письмових джерелах цією давнішою назвою і в пізніші часи. Назва *русини* поширювалася за межі Правобережжя, навіть на центральні регіони, але коли москалі стали вживати назву «руські», а українців називати «черкесами», то козаки і селяни Лівобережжя, щоб відмежуватися від росіян, які все більше переселялися в Україну, перестали називати себе тут русинами, руськими. Про це ще у другій половині ХІХ ст. зауважував Павло Чубинський, який писав, що «малорос був і є руським і якщо він себе так не називає там, де зустрічається з великоросом, то там, де він зустрінеється з поляком, молдованом і венгром, він твердо знає, що він русин» [31, с. 357]. На жаль, політична спекуляція навколо етноніма «руські» не вщухає.

Використання сьогодні дуже незначною групою давнього етноніма «русини» пов'язано з підкупом і метою сусідніх держав дестабілізувати ситуацію на Закарпатті. Ця групка, часом анонімна, закидає листами про етноцид русинів урядові кола, підписуючи кількома представниками двох-трьох районів, а решта (всього 13) районів і не підозрюють, що вони теж «русини», називають себе українцями та локальними назвами: закарпатці, верховинці, долиняни, гуцули, лемки тощо.

Об'єктивно треба визнати, що частина іноетнічного населення мешкає компактно переважно в пограничних районах, і хоча складає менше половини одного відсотка від загального населення, відноситься до національних меншин. Їх усього **п'ять**, а не **сто тридцять чотири**, як звикли стверджувати політики. Такі спекуляції політикам дають окремі законодавчі застарілі документи, де сформульовано, що до етнічних меншин належать: «група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; не займає домінантної позиції в країні, демонструє бажання зберігати свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило громадяни цієї країни) [15, с. 5–6]. А в законі «Про національні меншини в Україні», прийнятому 1992 року (відомості Верховної Ради України від 25.06.1992) взагалі визначення національних меншин завуальовано якимось чудернацьким способом. Так, у *статті 3* читаємо: «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». Звісно, що за довідником з перепису 2001 року 117 карапалків чи 112 англійців, 112 австрійців чи навіть 768 фінів не є за національністю українцями, що вони й усвідомлюють. А таких нарахува-

ли більше 100 одиниць. Зрозуміло, це хитке визначення дало змогу політикам твердити про 134 меншини, розуміючи, що це фальсифікація. Вони сюди віднесли й усіх мігрантів радянської епохи. А треба розмежувати національні меншини і мігрантів. Відомо, що чимало мігрантів ХХ ст. утворили свої культурно-освітні товариства й успішно розвивають культури малих етнічних груп, а з допомогою держави та благодійних товариств проводять різні заходи: фестивалі танцю і пісні, демонстрації національної кухні тощо. Міністерство культури України надає фінансове та організаційне сприяння проведенню таких заходів. Зокрема, на фестиваль грузинської культури та театральний фестиваль «Мандруючі зірки» у 2017 році було виділено 100 тис. грн. На випуск п'яти газет, співзасновником яких є Міністерство культури України (болгарської «Роден край», єврейської «Єврейські вісті», польської «Дзеннік Київські», вірменської «Арагац», румунської «Конкордія») лише у 2017 році міністерством передбачено кошти в розмірі 2 млн 50 тис. 400 грн. (Україна – сузір'я культур. Збірник 2018, без місця і видавництва, с. 33).

Етнічні групи мешкають здебільшого в містах, зокрема євреї переважно в Києві, Дніпрі, Харкові та за кількістю на 2001 рік становили всього 0,2 %, але мають свої школи в столиці, Маріуполі, Дніпрі, представництво в органах влади і толерантне ставлення до них з боку більшості.

Тому, якщо підійти з науковим підходом і аналізом етнічної карти України за такими параметрами як компактність, давність проживання, чисельність і самосвідомість, здатність до самовідтворення, – до національних меншин можна віднести: **молдован (0,5 %), росіян (17,3 %), румун (0,3 %), болгар (0,4 %), угорців (0,3 %)** [14, с. 23–24]. За міжнародними стандартами це дуже маленька кількість, але ми враховуємо історію їхнього проживання на території України. Також треба відзначити, що українці зачислені до нацменшин у **Молдові, Румунії, Угорщині**. Провідні вчені П. Кушнер

(Книшев), В. Старосольський, В. Науко та інші вважають, що основним визначальним компонентом етнічної групи чи меншини мають бути мова і національна самосвідомість. Кількісно це невеличкі меншини, але вони проживають на змішаному пограниччі, ще зберігають свої етнічні особливості в іноетнічному середовищі, і наше завдання всіяко сприяти їм у збереженні своєї культури та полегшувати інтеграцію меншин до суспільства. Україна робить усе можливе для збереження їхньої культурної та національної ідентичності.

На південному заході України є помітні краплі молдовських, переважно сільських поселень. **За останнім переписом населення 2001 року**, молдован в Україні нараховується 258,6 тис. осіб. Вони переважно мешкають на території сучасних східних районів Чернівецької та Одеської областей, менш компактно – у Кіровоградській і Миколаївській областях, близько 3000 осіб у Вінницькій області та понад 7000 у Донецькій, 700 осіб на Чернігівщині, здебільшого в містах.

Особливість міжетнічних контактів між українцями та молдованами полягає у спільних елементах культури та побуту, закладених ще при етногенезі. На теренах південного заходу зустрілися дві цивілізації – східно-романська і слов'янська. Дослідники довели, що після фракійського і романського компонентів дуже важливим в етногенезі молдован був і слов'янський. Серед східно-романських народів помітний вплив слов'янської культури на мовні процеси, а також на елементи духовної і матеріальної культури, що доведено археологами, етнологами і лінгвістами [23, с. 21]. Так само простежуємо взаємний вплив на культурно-побутові особливості слов'ян, насамперед українців.

Як слушно зауважують дослідники, тісні взаємозв'язки українців і молдован утворилися і під час спільної боротьби з турецькими завойовниками та іншими ворогами, ласими до території Південної Бессарабії [24, с. 47]. Є давніші та пізніші поселення мол-

дован, але їх не можна назвати мігрантами. Історія взаємовідносин східно-романських і слов'янських племен дуже давня. Ця територія здавна характерна хвилями міграції різних племен і потерпала від численних випробувань під час війн. Чимало волохів, як називали ще молдован, записувалися у військо до козаків для оборони південних рубежів. Це відображено й у фольклорі «Всі волошини та всі хороші, в козаки вони записалися, з нами побраталися» [34, с. 23]. Вивчаючи матеріальну та духовну культуру українців і молдован пограниччя, учені засвідчують взаємне переплетення культурних явищ і помітні взаємовпливи у побуті [6, с. 71–80]. Часто молдовани та українці утворювали спільні поселення, що також сприяло зближенню двох етносів. Інтенсивне переміщення молдован на територію України, зокрема на Дніпропетровщину і Хортицю, відбувалося наприкінці XVIII ст., коли активно впроваджувалася політика колонізації Півдня України. Також декілька молдовських сіл з'явилося і з періодом перебування Молдовської АРСР у складі України (1924–1940). Довголітнє сусідство українців і молдован сприяло взаємним запозиченням у галузі традиційних культур, і за свідченнями багатьох дослідників, вони мають чимало спільних рис. Звичайно така спорідненість культур формувала толерантність і міжетнічне зближення. Якраз на цьому пограниччі частіше ніж деінде поставали змішані шлюби між українцями і молдованами. Статистика свідчить, що відсоток змішаних шлюбів тут був більшим, ніж в інших регіонах України. Хоча на території південного заходу проживали представники інших етнічних груп, але найбільше змішаних шлюбів припадало саме на українсько-молдавські [17, с. 38]. Це сприяло кращому засвоєнню мови шлюбного партнера, згодом приводило навіть і до зміни ідентичності. Ці процеси були цілком природні, тому агресивності між українцями і молдованами практично не зустрічалася. Під впливом міжетнічних шлюбів поступово у другому та

третьому поколіннях змінювалася й етнічна самосвідомість. Після здобуття Україною незалежності відразу було задекларовано уважне ставлення до національних меншин та етнічних груп. Наприкінці 1990-х років активно запрацювали освітні програми для вивчення рідної мови молдованами на території України. Станом на 1 вересня 1998 року в Одеській області діяло 18 загальноосвітніх шкіл, де рідною мовою навчалися 4,5 тис. дітей молдовської національності. Крім того у дев'яти школах близько 1,4 тис. учнів вивчали молдовську мову як предмет. Підготовку педагогічних кадрів для викладання молдовської мови здійснювали Ізмаїльський педінститут (нині – Ізмаїльський державний гуманітарний університет) та Білгород-Дністровське педагогічне училище, що задовольняло потреби національної меншини [14, с. 73]. До 1991–1992 років література друкувалася на основі кирилиці й мала назву в підручниках «Молдавська мова», але вже у ці роки відбувається перехід шкіл на латинську графіку, що було зумовлено відповідним процесом у школах Республіки Молдова. Відбувається також певна трансформація в назвах, де мова вже позначається як «румунська». Міністерство освіти і науки України у 1994–1998 роках забезпечувало вже близько 90 % шкіл підручниками молдовською (румунською) мовою навчання. Відомо, що певні суперечності існують серед молдовської національної меншини. Частина батьків молдовської національності відстоює ідею румуномовності молдовських шкіл. Інша частина молдовського населення ідентифікує себе лише як молдовани і вимагає відповідно відображення цього факту в засобах масової інформації та в навчальному процесі [14, с. 75]. Цей стан характерний і для Республіки Молдова. Але це вже їхні внутрішні питання. Хоча варто наголосити, що і ці внутрішні суперечності впливають на зближення народів. Додається і конфесійне питання, позаяк на території Північної Буковини налічується 127 румунських церков, які належать до Московського патріар-

хату і, власне, тому Румунська православна церква не поспішає визнати Православну церкву України.

Але для національної меншини молдован Одеська обласна телерадіокомпанія щотижня готує годинні телепередачі рідною мовою, також є постійні радіопередачі. Працюють понад 23 театри-студії, фольклорні колективи пісні та народної хореографії, виходить за кошти Міністерства освіти і науки України чимало методичної та навчальної літератури. Треба відзначити, що представники національної меншини молдован успішно інтегруються в українське суспільство, вивчають державну мову, шанують українську національну символіку.

За етнографічними спостереженнями останніх років (2018) на території Буджака (Одещина), де помітна певна строкатість населення в сільській місцевості, відбуваються активні процеси інтеграції в українське суспільство. Звичним явищем стали змішані шлюби, які сприймаються сьогодні цілком позитивно. Зокрема, у с. Красне (Тарутинського р-ну Одеської обл.), де директорка навчально-виховного комплексу молдовсько-болгарського походження успішно пропагує державну символіку України, зберігаються українські традиції у святково-обрядовій культурі. У цьому їй допомагає директорка будинку культури, яка за національністю гагаузка. Етнологи вважають, що подібний позитивний досвід може стати взірцем для інших регіонів України [18, с. 71].

Румуни – менш чисельна меншина на південному заході України, яка споріднена з молдованами. На думку вчених, вони становлять одну східнороманську групу населення Буковини і є певною цивілізаційною межею між східнороманським і східнослов'янським населенням. За останнім переписом 2001 року, румун в Україні мешкає близько 151 тис. осіб. Більш компактно вони проживають у південно-західній частині Чернівецької області. Чисельно переважають у Герцаївському (94 %) та Глибоцькому районах (67 %), у Сторожинецькому – 37 %, у

Хотинському – 7,1 %, у Чернівцях – 7,5 %. Румуни також проживають у змішаних українсько-румунських поселеннях [14, с. 101]. Румунські села є також в Тячівському та Рахівському районах Закарпатської області. Конфігурація етнічних кордонів характерна тим, що частина сіл з українським населенням проживає на території Румунії і приблизно така ж кількість румунських сіл знаходиться на території України. Наша держава виконує положення ст. 13 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, підписаного 2 червня 1997 року [14, с. 101]. Варто наголосити, що румунська меншина певною мірою інтегрована в українське суспільство і першою такою ознакою є активне представництво румун у державних управлінських системах від районних, обласних рад до представника у Верховній Раді України. Діють понад 80 шкіл з румунською мовою навчання та 42 дитячі садочки. Педагогічні кадри для викладання румунської мови готують Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича та Педагогічний коледж при цьому університеті. Українські видавництва забезпечують румунські школи підручниками та методичною літературою. Існують клуби румунської культури на Буковині та Закарпатті, радіо і телепередачі румунською мовою навчання. Є певні особливості краю в процесах зближення культур різних етнічних груп, позаяк відомо, що саме на цьому відрізку пограниччя проживало чимало євреїв, німців, поляків. Територія в різні часи входила до складу імперій і держав, що не могло не позначитися на виробленні певних форм толерантності між змішаним населенням. Варто прислухатися до думки дослідників, які вбачають зростання відсотку недоброзичливості до інших етнічних груп саме в діяльності політиків.

Учений Мирослав Дністрянський наголошує на тому, що на протигагу політичній кон'юнктури, яка, бувало, підштовхувала представників різних етнічних груп до протистояння, буковинська поліетнічна

й багатокультурна громада збалансовувала ці спроби традиційною толерантністю, набутою населенням упродовж тривалого історичного часу. Толерантні стосунки між основними групами корінних мешканців, які базувалися на спільній конфесійній належності до православ'я, сприяли збагаченню самобутньої культурної спадщини цієї унікальної етнографічної зони [12].

Українсько-молдовсько-румунському пограниччю продовжувалися в дусі толерантності та збереження культурних цінностей усіх етнічних груп регіону. Як слушно вважають учені: «Незважаючи на те, що молдовани та румуни мають ту ж саму мову та схожу культуру, право осіб вільно визначати свою національну ідентичність необхідно поважати» [27, с. 245]. Вони самі мають дійти згоди, позаяк будь-які суперечки до миру не приводять. Щоб показати об'єктивну оцінку взаємовідносин між представниками різних національностей на Буковині, етнологи та соціологи провели у 2002–2003 роках дослідження на території Чернівецької області в 11 районах. Відрадно, що понад 70 % людей засвідчили толерантне ставлення до різних національностей. Про дещо недоброзичливе ставлення заявили близько 15 %, про категорично негативне – близько 6 %. Аналіз даних показав, що серед осудливо налаштованих до інших, найбільше громадян румуно-молдавської національності, а серед українців і росіян найменше недоброзичливців [23, с. 32]. Ця тенденція загалом характерна для всіх етнографічних зон України.

Щодо такої меншини **як росіяни**, то вона має свою історію поселення на території України. Це насправді за кількістю найбільша меншина в Україні, хоча її склад за релігією, давністю переселення, змішаністю з іншими групами в окремих селах є дуже неоднорідним. За переписом 2001 року в Україні мешкало 8 334 100 росіян, що становило 17 % населення. Більшість проживає в містах. Вони прибули сюди переважно після Другої світової війни, тобто у другій полови-

ні ХХ ст. Значний відсоток росіян є мігрантами, на яких статус національної меншини не поширюється.

Найбільші та компактні поселення росіян виникають на пограниччі (Слобожанщині) й припадають на XVI–XVII ст. Це були здебільшого військові (або їх називали служиві) [25, с. 24]. Також їх називали пушкарі, стрільці, сторожа, воротники, діти боярські. Вони були однодворці, які отримували землі на пограниччі поза населеними пунктами. У цей же період виникають поміщицькі села, але заселялися переважно українцями, найбільше з Правобережної України.

Із входженням Чернігово-Сіверщини до складу Росії (1503–1608) у пограничних повітах з'являються поселення російських стрільців. У Чернігівському полку в 1665 році їх налічувалося 1200 осіб [25, с. 24]. Пізніше на початку XVIII ст. кількість російських поселень на території сучасних Харківської та Луганської областей збільшилася, тепер вони селилися як окремими селами, так разом з українцями. Це були вихідці не лише з сусідських Курської та Воронежської областей, але й центральних областей Росії, нащадки донських козаків тощо.

Окрім військових поселень, певну частину переселенців становили старообрядці, які втікали через релігійні переслідування. Вони селилися в різних губерніях, на території сучасних Донецької, Запорізької, Херсонської областей, на Поділлі та Буковині. Серед них були секти молокан, духоборів, липован, які різнилися між собою власними звичаями. Добре зберегли свою ідентичність. Серед причин такої збереженості була й та, що шлюби заключали винятково між своїми одновірцями. Доволі значна колонія старообрядців була створена вже у XIX ст. у Бессарабії. Переважно на півдні й частково в Хотинському повіті наприкінці XIX ст. старообрядців нараховувалося близько 30 тис. осіб [1, с. 19].

У середині XIX ст. з розвитком промисловості та процесів урбанізації у містах стало з'являтися чимало і росіян, переважно на

Півдні та Сході України. На Правобережжі України росіяни почали з'являтися після другого розподілу Польщі (1793) та приєднання цієї частини України до Росії. Тут, за даними ревізії, у 1795 році налічувалося всього 4 тис. росіян [15, с. 145].

За радянських часів відбувалося стрімке зростання кількості росіян на території України. Цьому сприяла як політична задумка асиміляції українців, так і підходящі умови: доброзичливість українців, культивування російської мови, конфесійна тотожність, клімат тощо. За політичною програмою спеціалістами першого рангу і керівниками майже повсюдно ставали росіяни. Українець міг бути лише заступником. Сюди рушили відставники усіх категорій. Як зауважують дослідники, тільки у період 1926–1989-х років чисельність росіян зросла у тричотири рази. Майже половина їх (43,3 %) за переписом 1998 року народилася за межами України [14, с. 93]. Самі росіяни свідчать, що їх більшість в Україні – це мігранти другої половини ХХ ст. [28, с. 143]. Варто також зауважити, що в роки тоталітарного режиму жорстка асиміляція позначилася на українцях і малочисельних представниках інших етнічних груп, які почали визнавати рідною російську мову та записуватися росіянами. Серед цієї категорії було чимало українців, білорусів, євреїв, греків та ін. Окремі з них відновили національну самосвідомість і за переписом 2001 року згадували про своє справжнє походження. Асимілятивним процесам, особливо в південно-східних районах України, сприяла низка директивних документів у галузі освіти, культури. Це критика репертуару театрів, колективів художньої самодіяльності, зменшення українських шкіл на користь російських. Кожен концерт проходив відповідну цензуру, де мали переважати твори російських поетів і композиторів. Формувався своєрідний культурний простір. Учені слушно наголошують: «Ми повинні визнати, по-перше, що, на відміну від нормального простору, в якому рух всебічний, тут переважав однобічний рух з боку

російської культури в національну, а протилежний процес не був співмірним. По-друге, ми повинні об'єктивно визнати, що в цьому просторі національні культури не були репрезентовані своїми кращими явищами... Третьє спотворення полягало в тому, що для політичних диригентів цього єдиного простору метою був не розвиток національних культур, а їхнє змішування, поступова денационалізація і поступове створення єдиної безнаціональної культури» [10, с. 628–629].

Зросійщення українського населення, насамперед через освітню галузь, почалося ще перед Другою світовою війною – коли радянська влада розправилася жорстоко з українізацією (1923–1926). Зазнала репресій українська інтелігенція. Уже в 1938 році 20 квітня виходить **Постанова РНК УРСР і ЦК КП (б)У про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України**. У ній йдеться про те, що «...внаслідок підривної роботи контрреволюційних троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному комісаріаті освіти УРСР і органах народної освіти, викладання російської мови в школах України поставлено незадовільно» [20, с. 644]. Пояснювалося ще й тією причиною, що «вороги» хотіли підірвати дружбу українського й російського народів. Це після того, як від семи до десяти мільйонів україномовних українців заморили голодом у 1932–1933 роках. Ще в 1923 році у виступі на XII з'їзді РКП(б) Микола Скрипник зазначав, що українці окрім України «...розташовані і на території всіх інших республіках, доходючи в РСФРР числом понад 7 мільйонів» [20, с. 598]. І чому їхня кількість зменшилася більше як удвічі за 20 років? Далі М. Скрипник говорив про незадовільне становище в забезпеченні культурно-освітніх потреб українців у Росії. Натомість після Другої світової війни, придушення національно-визвольного руху українців, посилилася атака на українську культуру, мову, традиції, символіку. У 1960-ті роки студента, який одягав вишиванку

(особливо 22 травня, у дні перепоховання Т. Шевченка), могли виключити з університету. А що ж тоді говорити про південно-східні райони республіки? Сьогоднішня трагічна реальність готувалася давно, ретельно і послідовно: вже з 1955–1956-х років почала стрімко збільшуватися кількість російських шкіл в Україні та зменшуватися кількість українських (спочатку в містах, а згодом і в селах). На Сході та Півдні російські школи переважали. У тодішньому м. Сталіно (Донецьк) 98 % учнів навчалися в російських школах, у Харкові – 87 %, Одесі – 87 %, у Горлівці – 91,3 %. І це при значно переважаючому тут українському населенню. У таких містах, як Жданів (Маріуполь), Торез, Комунарськ, Севастополь узагалі не було жодної української школи [22, с. 120]. Украй показовим для процесу асиміляції саме українців на Донбасі є цілий ряд статей у новітньому виданні «Літопис Донбасу» (2006 р., № 14). В. Ціміданов – працівник Донецького обласного краєзнавчого музею із занепокоєнням говорить про асиміляцію українців на Донбасі [33, с. 98–99]. Автор наголошує, що важливо вивчати українську культуру, допоки вона не зникла. А причину цього він бачить у тому, що тут мала місце довготривала русифікація не «русского» населення, яка в останні роки підкріплювалася репресіями.

Безкомпромисний та об'єктивний аналіз цих явищ здійснив свого часу академік НАН України, літературознавець Іван Дзюба. У своїй (раніше забороненій) праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» зазначав: «Українські школи – і це вже стосується і міських, і сільських шкіл – зовсім не виховують національну гідність і національне почуття, не дають елементарного усвідомлення своєї національної приналежності та пов'язаних з цим обов'язків, не забезпечують наймінімального знання рідної історії та рідної культури. Бо в більшості з них панує той самий дух вищості і “предпочтительности” російської культури та другорядності української як “доважка”

до російської. Тож і не доводиться дивуватися з того, що випускники шкіл України переважно – цілковиті невігласи щодо української культури» [11, с. 153].

Одночасно велася пропаганда про «інтернаціональний Донбас». Якщо ж поглянути на статистику, то побачимо дещо іншу картину, ніж ту, що вбивали в голови. За матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території Донецької області зафіксовано 40 представників різних національностей. Серед них, окрім українців, які становлять більшість, а саме – 56,8 % усіх жителів (2 млн 745 тис.), росіян – 38 % (1 844 399), греків – 1,6 % (77 516 осіб), білорусів – 0,9 % (44 525), решта усіх 36 представників становлять у сукупності – 3,4 %. Від 5 до 20 тис. налічують татарська національність, вірменська, єврейська, азербайджанська, грузинська, молдовська. Ті, які налічують від 1 до 4 тис. представників, належать до болгар, німців, поляків, ромів, турків, литовців, корейців тощо. Ще решта перелічених із 40 спільнот – 28 так званих народів Донбасу становлять: австрійці – 11 осіб, асирійці – 933, албанці – 112, американці – 55, англійці – 10, араби – 470, в'єтнамці – 172, голландці – 21, італійці – 47, французи – 27, хорвати – 32, та ще низка нечисленних представників різних національностей. Отже, як засвідчують дослідники, багатонаціональність Донбасу – міф, що вигідний для місцевого керівництва, аби вимагати статус другої державної для російської мови [5, с. 68].

Ще одна вигадка асиміляторів полягала у твердженні, що українці на Донбасі живуть лише в селах, а в містах – росіяни, і очевидно, французи. Можна уважніше придивитися до характеру розміщення українців на Донбасі. Близько 50 % українців мешкають у містах, позаяк сільське населення загалом складає низький відсоток. З 18-ти районів Донецької області лише у трьох частина українців складає близько 50 %, а тому росіян тут, відповідно, більше, ніж в інших. Це Володарський (з 2016 р. – Нікольський р-н, 52 % українців, 24,2 % росіян), Старобешівський (52,1 %

українців, 31,7 % росіян) і Тельманівський (57,8 % українців, 20 % росіян) райони, які знаходяться поряд, на півдні області й тяжіють до Азовського узбережжя. В інших районах Донецької області українці складають абсолютну більшість:

- Амвросіївський – 71 %
- Артемівський – 78 % (з 2016 р. – Бахмутський р-н)
- Великоновосілівський – 64,6 %
- Волноваський – 78,2 %
- Добропільський – 89,4 %
- Костянтинівський – 77,3 %
- Красноармійський – 86,8 % (з 2016 р. – Покровський р-н)
- Краснолиманський – 83,2 % (з 2016 р. – Лиманський р-н)
- Мар'їнський – 78,5 %
- Новоазовський – 67,1 %
- Олександрівський – 91,9 %
- Першотравневий – 60,4 % (з 2016 р. – Мангушський р-н)
- Слов'янський – 87,1 %
- Шахтарський – 74,4 %
- Ясинуватський – 69,3 %

Постає питання: з якою метою відбувалося таке прискорене зросійщення? Щоб захищати градами і танками «рускоязычний мір»? У містах також українці переважно становлять більшість, зокрема в Авдіївці (63,5 %), Артемівську (з 2016 р. – Бахмут, 69,4 %), Вугледарі (63,1 %), у Дебальцеві (64,4), Добропіллі (71,3 %) тощо. Слушно зауважують учені, що варто не забувати і той факт, що Донецьк, Київ, Харків завжди були містами, де зосереджувалася велика кількість іноземних громадян, особливо студентів [5, с. 69]. Загалом у південно-східних районах України йшла прискорена асиміляція українців і представників малих етнічних груп. Ще більшими темпами вона відбувалася серед українців пограниччя, які Росія приєднала у 1923–1924 роках незаконно. Зокрема, це райони Курської області, такі як Рильський, де українське населення складало 97,1 % від усього населення, Суджанський (80 % українців), Грайворонський (70,9 %

та ін., у Воронежській області – Валуйський (54 % українців), Острогозький (80,1 %), Росошанський (97,2 %, Богучарський (84,1 %) тощо. За менше ніж століття українців майже не стало на пограниччі. За Всеросійським переписом 2002 року українців у Курській області налічується 1,69 %, у Воронежській 3,1 %. Відбулася прискорена і навмисна асиміляція українського населення [4, с. 61].

Зрозуміло, що найбільше зближення та інтеграція між українцями і росіянами відбувалася в сільських пограничних районах Харківської та Луганської областей. Традиційна побутова культура обох народів мала як ідентичні, так і відмінні елементи, які сформувалися впродовж спільного проживання. Найстійкіші елементи національної культури виконують функцію етнодиференціюючу, водночас виникають спільні особливості в звичаях, обрядах, що сприяє процесам інтеграції [35, с. 6]. До певної міри зберігся фольклор росіян, особливо у весільній обрядовості. Але окрім російських давніх пісень вони також виконують українські пісні, особливо при змішаних шлюбах [2, с. 73–74]. Жителі окремих російських сіл прямо вказують, що коровай і шишки раніше не пекли на весілля, а підгледіли звичай в українців [2, с. 74]. Матеріали з вивчення традицій двох національностей свідчать, що люди навчилися шанувати добросусідські взаємини у змішаних селах пограниччя. Ця закономірність притаманна усім пограниччям світу. Але політики підбурюють до протистояння сусідні народи, спекулюючи нібито утисками російської мови, хоча в південно-східному регіоні утиснена мова була насамперед українська. Адаже вже у 1970-ті роки були виключно російські школи в цьому промисловому районі України.

Національна меншина росіян в Україні (у Росії українці не визнані національною меншиною, вони називаються етнічною групою, не дивлячись на значну кількість) відрізняються багатьма рисами. Вони, окрім пограничних, лише окремих сіл, не живуть компактно. Серед росіян висока ступінь

урбанізації, освітній рівень і розпорошеність здебільшого в південно-східних районах України. Ця етнічна спільнота не почувается в Україні чужою. Більше половини етнічних росіян підтримали розбудову суверенної держави. Певна частина їх стала на захист України від агресора, вони почуввають себе патріотами України. Хоча інтеграція їх до української культури проходить повільно, краще це відбувається у Львові, де значний відсоток росіян опанували українською мовою. За даними 1991 року, вільно володіють українську мову 46,6 % росіян, 32,8 % відчувають у користуванні нею певні труднощі. За оцінкою самих росіян, рівень знання української мови «мінімальний» у Сімферополі, «середній» у Києві і «високий» у Львові [15, с. 151].

В Україні національна меншина росіян має навіть кращі можливості задоволення своїх інтересів, аніж українці. Російська мова переважає на багатьох каналах телебачення, радіо, питома вага книг і журналів у бібліотеках України російською мовою становить біля 70 %. Культурно-мистецькі запити росіян задовольняють 13 державних російськомовних театрів, що становлять близько третини всіх театрів у країні [15, с. 149]. Росіяни значною кількістю представлені в усіх ланках виконавчої та законодавчої влади. Підготовка вчителів російської мови здійснюється в багатьох державних вузах України. Функціонують чимало всеукраїнських і місцевих товариств російської культури. Зміна психологічного стереотипу, що росіяни стали з панівної нації меншиною в Україні, викликає у певної частини невдоволення і навіть неадекватне вороже ставлення до українців. Ця так звана п'ята колона намагається створювати певні нестабільні ситуації в Україні.

За даними соціологічних досліджень, в Україні сьогодні проживає 5–6 % росіян. Перепис населення уточнить статистику. Але вочевидь, що активне заселення східно-південних рубежів, особливо у XVIII ст., утворювали поселення росіян на погранич-

чі, які селились як в окремих селах, так і змішаних. Це райони Харківської, Луганської областей. Безперечно, що всі статистичні дані за останні два десятиліття значно змінилися. Активні міграційні процеси позначилися на динаміці етнODEMOГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ в Україні.

Болгари проживають на території України в Одеській, Запорізькій та Херсонській областях. Незначна частина у містах. За останнім Всеукраїнським переписом населення 2001 року, кількість болгар в Україні – 204,5 тис., що становить 0,4 % від усього населення. Більшість їх мешкає в західних районах Одеської області та надазовських землях Запорізької області. Етнічно мішані болгарські села є в Кіровоградській та Миколаївській областях. Варто зазначити, що як і скрізь у світі, регіони з теплим кліматом завжди будуть більш строкаті в етнічному плані. Це характерно як для південно-західного регіону, так і для південно-східного краю. Було декілька хвиль переселення болгар на територію України. Перші поселення (1752) у смт Вільшанка (нині – Кіровоградська обл.), у с. Добре (нині – Миколаївська обл.) відбулись на Херсонщині. Вони входили до військових поселень, зокрема до Бузького козацького війська [26, с. 39]. Та більш активне переселення болгар відбулося наприкінці XVIII ст., коли після відомого царського маніфесту 22 липня 1763 року Росія звернулася до чужинців переселятися у вигляді колоністів на південно-східні терени України. Болгари, рятуючись від переслідування християн турецькими завойовниками, змушені були покинути рідні краї. Третій етап більш інтенсивного переселення болгар припадає на кінець XVIII – початок XIX ст. Останнє найбільш велике поселення болгар відбулося на південну частину Бессарабії у 1830–1839 роках [7, с. 3] з метою освоєння земель, поруйнованих кочівниками. У різні часи військових протистоянь болгарські поселенці опинялися у складі різних країн, зокрема,

з 1918-го до 1940 року частина Бессарабії перебувала у складі Румунії.

Варто відзначити, що болгарські переселенці були дуже активні у справі збереження національної ідентичності. Ця самобутність їхньої культури і побуту викликала зацікавленість багатьох дослідників XIX і XX ст. Серед них доволі відомі, зокрема А. Скальковський, А. Клаус, А. Защук, згодом учений Н. Державін та ін. Зберігаючи свої етнічні традиції, особливо в сімейних обрядах, народній хореографії, водночас болгарське населення активно запозичувало культурні навички своїх найближчих сусідів. Н. Державін ще на початку XX ст. писав про помітний асимілятивний процес, переважання змішаних шлюбів; у житлах, одязі, навіть у святах спостерігається багато російських і українських (малоросійських) елементів [8, с. 64]. Етнографічне вивчення болгарських поселенців було активним у 1920-х роках, коли у 1929 році при Етнографічній Комісії ВУАН був створений Кабінет національних меншин. Були сформовані національні сільські ради, зокрема перед ліквідацією національних районів було майже 52 болгарських сільських ради. Найбільше у цій справі було зроблено відомим ученим С. Цветко, який здебільшого вивчав сімейну обрядовість і написав низку цікавих статей на цю тему. Спостерігаючи й аналізуючи спільні та відмінні риси українського і болгарського весілля, учений зазначав, що найбільш поширеними змішані шлюби були між болгарами та українцями [32, с. 218]. Контактуючи з переважаним українським населенням, болгари поступово зближувалися та інтегрувалися в єдиний простір. Формувалися й певні нові спільні риси між українцями, молдованами, болгарами, які проявлялися в оздобленні житла, домашніх виробках ужиткового мистецтва, у пісенній і танцювальній культурах. Особливо такі процеси взаємозапозичень характерні для змішаних сіл. Приміром, для села Жовтневе (з 2016 р. – Каракурт) Болградського району Одеської області, де протягом майже 200 років проживають

поруч болгари, гагаузи, албанці, українці. Незважаючи на добросусідські стосунки, між представниками різних етнічних груп виробилися певні стереотипи сприйняття інших. Так, гагаузів вважають задираками, не ввічливими у поводженні з жінками; болгар шанують як найбільш працелюбних, але не подобається їхня жадібність; албанцям часто не довіряють тощо [16, с. 211]. При змішаних шлюбах діти вибирають національність одного з батьків за кількістю родичів і певних побутових характеристик.

Найбільше змін у побуті населення колишнього СРСР відбувалося в роки тоталітарного режиму. Замість болгарської мови у школах вивчали російську (не українську), працювала активна атеїстична пропаганда та виховання на засадах фальшивого інтернаціоналізму. З настанням незалежності Україна взяла на себе зобов'язання щодо відродження болгарської культури. Болгарська мова вивчається у школах як предмет, у м. Болграді відкрито болгарсько-українську гімназію, в Одесі виходить болгарський тижневик «Роден Край», ведуться радіо і телепередачі та працюють художні колективи [14, с. 29].

Угорці живуть переважно на Закарпатті, але є невеличкі громади й у великих містах України. За переписом 2001 року, угорців в Україні налічувалося 156,5 тис. осіб. Вони належать до угорської підгрупи фінно-угорської групи уральської мовної сім'ї. Етногенез цієї нації складний і бере свій початок біля Уралу на середній течії Волги і Ками. Їхній шлях до Дунаю пролягав через Кавказ, де, зрозуміло, додавалися певні риси і гірських народів. У XI ст. угорці, подолавши Верецький перевал, оселилися в Придунайській низовині.

Ученими багатьох країн давно і переконливо досліджено за допомогою археологічних джерел, що територія Східних Карпат заселялася ще в період кам'яного віку. Вітчизняні та зарубіжні науковці зазначають: «Загальновідомо, що й початок формування українського етносу на

території теперішньої Закарпатської області України та Східної Словаччини сягають періоду VI–VII ст., коли в Карпати проникали східнослов'янські племена» [29, с. 17]. Існують різні версії про шляхи пересування слов'ян, але найпоширенішою й аргументованою є та, що найбільше слов'янське населення прибувало з Подніпров'я. У IX–X ст. вже відомі й назви цих племен: руси, або руські люди. Добре відомо, що етнонім «руські» чи «русини» поширюється на всю територію України. На початку XIII ст. поступово угорці почали витіснити тогочасне українське населення в гірські райони і займати південно-західні нинішньої Закарпатської області. Але тепер місцеві угорські краєзнавці воліють вживати фразу, що «угорці тут були завжди, тут не було українців», що не відповідає історичній дійсності. Угорська колонізація на Закарпатті значно посилилася в часи захоплення Угорщини Османською імперією (кінець XV – XVI ст.) [25, с. 59]. Угорці втікали від османів на територію сучасної Закарпатської області. Найактивніше угорці переселялися на Берегівщину, в окремі села сучасних Виноградівського, Мукачівського та Ужгородського районів після утворення Австро-Угорської імперії (1686), яка існувала аж до 1918 року.

Українцям під тиском імперії жилося доволі скрутно. Угорське королівство, яке мало певну самостійність в імперії, не рахувалося з місцевим населенням, було введено скрізь в установах, судах і державному шкільництві угорську мову. Українці не допускалися до угорського сейму через недемократичність виборчої системи. З середини XIX ст. посилилася мадяризація русинського населення в Закарпатті, що призводило до асиміляції місцевого населення і до погіршення стосунків між русинами та їх сусідами – мадярами [13, с. 435].

Перебіг подій першої половини XX ст. позначився на динаміці змін у пануванні угорців на Закарпатті. А саме – Перша світова війна і розпад Австро-Угорської імперії, входження Закарпаття до складу

Чехословаччини (1918). До того ж в Європі вже відчутним було дихання Другої світової війни. У 1938–1939-х роках у Закарпаття ввійшли угорські війська і відомо, що проголошена 15 березня 1939 року Карпатська Україна у м. Хуст не витримала натиску 40-тисячної угорської армії. Під час нерівного бою загинуло близько 5000 закарпатців, переважно юнацького віку, та кілька сотень галицьких юнаків, що прийшли на допомогу [19, с. 283].

Українські та угорські дослідники другої половини ХХ ст. фіксували в етнографічних експедиціях процеси взаємовпливів між українським та угорським населенням Закарпаття. У ХХІ ст. спостереження показують, що на побутовому рівні сусіди угорці з українцями та іншими представниками етнічних спільнот живуть доволі дружно, толерантно, проявляють взаємодопомогу. Через брак шлюбних партнерів своєї національності змішані шлюби сьогодні є звичним явищем. Під час етнографічної екскурсії у 2017 році до м. Берегове нам вдалося записати чимало цікавої інформації саме в царині побутових міжетнічних взаємин. На прохання респондентів їхні відповіді залишаються анонімними. Розповідає покоївка готелю: *«У мене два сини, старший одружився на венгерці, вінчалися у церкві реформаторів і двоє їхніх дітей теж хрещені у реформаторській церкві. Син розмовляє з дітьми українською мовою, а невістка – угорською. Живуть дружно. Ми багато готуємо угорських страв»*. Цей приклад майже типовий, його підтвердили більшість опитаних. У змішаних шлюбах зазвичай поширена двомовність. Агресивність з боку окремих осіб щодо вивчення української мови в угорських школах має лише політичну причину, підбурювання людей до протистояння. Це звичайна політизація етнічності. У містечку живуть православні, греко-католики та римо-католики. Греко-католиками є українці та угорці. Служба відбувається в одній церкві, але в різні години дня.

Не можна відкидати суттєвий економічний чинник у стосунках між людьми і вплив

на їхні почування та погляди. Малі пенсії та зарплати спонукають не лише угорців, але й українців Закарпаття до еміграції за кордон. В угорських сім'ях дітей віддають до угорських шкіл, яких тут достатньо і вони зовсім не володіють державною мовою. Жодних утисків угорської мови на Закарпатті немає. Угорець Павло Роберт Магочі у 2010 році писав: *«До послуг малярської молоді існує 99 шкіл, з яких 68 проводять навчання угорською мовою (63 початкових, 4 середніх та 1 гімназія), 29 українсько-угорських та дві російсько-угорські початкові школи. Існує також угорськомовне відділення в Ужгородському інституті вдосконалення вчителів, Мукачівському педагогічному училищі та кафедра угорської мови та літератури, Центр гунгарології при Ужгородському національному університеті, а від 1996 року – угорське педагогічне училище в Береговому. Також розвинута угорськомовна преса (4 газети, 7 журналів), телевізійні програми, що транслюються угорською мовою, і театр в м. Берегово»* [13, с. 437]. У якій країні світу 0,3 % населення мають таке освітнє і культурне забезпечення? Працюють садочки з угорською мовою, школи, коледжі. У багатьох українських школах вивчають угорську мову як предмет. На жаль, окремі політично заангажовані діячі освіти пропонують вивчати українську мову не як державну, а як іноземну. Щоб не вивчати українську мову посилаються на недосконалі підручники, нестачу фахівців тощо. Отже, угорці Закарпаття не вчать українську мову, оскільки не бажають інтегруватися в українське суспільство? Учені слушно стверджують, що *«...слід переосмислити цю “мультикультурність”, від якої сахаються в Європі, але яка канонізується в Україні – при тому, що призводить до низки проблем, що нарастають. Чи сприяє така модель навчання [українська як іноземна. – В. Б.], при недостатньому рівні оволодіння українською мовою, процесу повноцінної інтеграції представників національних меншин в український соціум?»* [30, с. 72].

Коли в Європі зрозуміли всю хибність теорії мультикультурності, то у нас за неї розпинаються не замислюючись. Свіжий приклад з Німеччини, що ілюструє провал цієї теорії. Співголова правлячої фракції ХДС-ХСС у Бундестазі Карстен Ліннеманн, за результатами соціологічних досліджень, заявив, що 16 % першокласників у 2019 році не знають державної мови і пропонує не приймати їх до школи, а спрямувати на підготовчі курси для вивчення німецької. Радить також запровадити заходи (які вже діють в Австрії), де майбутні першокласники зобов'язані пройти тест зі знання німецької мови [3, с. 5]. Чому ж у нас політично заангажовані окремі представники меншин так протестують проти вивчення державної української мови? Проведені у 2013 році дослідження показали, що для понад 90 % громадян України «мовного питання» як такого не існує. Дослідник стверджує: «На нашу думку, важко знайти

в світі аналогічний рівень толерантності в мовному питанні, як серед громадян України» [30, с. 187].

Отже, Україна не лише виконує усі міжнародні приписи щодо збереження прав національних меншин. Наша країна розробила концепцію найбільш сприятливих умов серед європейських держав для можливості не тільки розвиватися культурам маленьких етнічних груп, але й відроджувати їхню мову та традиції коштом держави. Успішно задовольняють усі свої соціальні, культурні потреби не лише п'ять національних меншин: болгари, росіяни, молдовани, угорці та румуни, але й чисельно маленькі етнічні групи: євреї, вірмени, греки, поляки та ін. Вони мають рівні виборчі права і своїх представників в усіх сферах виконавчої та законодавчої влади. Безумовно, для процесів інтеграції етнічних спільнот до українського суспільства існує ще широке поле діяльності для всіх верств населення.

Список використаних джерел

1. Берг Л. С. Население Бессарабии : этнографический состав и численность. Пг., 1923. 59 с. : табл., 1 л. к. (Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России ; 6).
2. Борисенко В. Нова весільна обрядовість в сучасному селі. (На матеріалах південно-східних районів України). Київ : Наукова думка, 1979. 134 с.
3. Вітович І. Політика провалу. *Україна молода*. 2019. 7 серп.
4. Воропай М. Вивчення культури населення українсько-російського порубіжжя Слобожанщини в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2007. Вип. 22. С. 61–66.
5. Гасиджак Л. Етнічний склад населення Донбасу: політизація проблеми. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2007. Вип. 22. С. 67–73.
6. Головка О. Поховальна обрядовість українців Подільсько-Бессарбського пограниччя: міжетнічні взаємовпливи та локальна специфіка. *Етнокультура порубіжжя: локально-територіальні особливості*. Одеса. ОНУ ім. Мечнікова. Одеса, 2014.
7. Демиденко Л. Культура и быт болгарского населения в УССР. Київ : Наукова думка, 1970. 139 с.
8. Державин Н. У болгар Таврической губернии. *Этнографическое обозрение*. Кн. XLVI. Москва, 1901.
9. Дзюба І. Між культурою і політикою. Сфера. Київ, 1998. 373 с.
10. Дзюба І. З криниці літ. Т. 2. Обереги, Гелікон. Київ, 2001. 848 с.
11. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ, 1998. 276 с.
12. Дністрянський М. Українсько-румунські міждержавні відносини: геополітичні суперечності та перспективи оптимізації. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2012. № 18. С. 102–107.
13. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / уклад. : Павло Роберт Магочі, Іван Поп ; за ред. П. Р. Магочі. Ужгород : Вид. В. Падяка, 2010. 856 с.
14. Етнічні спільноти України. Довідник. Київ : Фенікс, 2001. 252 с.
15. Євтух В., Трощинський В., Галушко К. та ін. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник. Київ : Наукова думка, 2004. 343 с.
16. Ермолин Д. Границы, идентичности и стереотипы в полиэтническом микросоциуме (на при-

мере с. Жовтневоє Болградського району). *Локальна та регіональна специфіка традиційної культури*. Одеса : вид-во КП ОМД, 2013. С. 207–214.

17. Захарова Г. Розвиток українсько-молдавської міжетнічної шлюбності. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 4.

18. Іванчишен В., Юрченко В., Олійник М., Дєдуш О. Етнокультурна мозаїка Буджака другої половини ХХ – на початку ХХІ століття. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 2018. № 6. С. 70–76.

19. Історія України / під ред. Зайцева Ю. Львів : Світ, 1998. 488 с.

20. Історія України. Хрестоматія / упоряд. Литвин В. М. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.

21. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. Центральне статистичне управління УСРР. Харків, 1928. Т. 5. Вип. 2.

22. Матеріали круглого столу. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2015. 276 с.

23. Мойсей А. Аграрні звичаї та обряди у народному календарі східнороманського населення Буковини. Чернівці : Тов. «Друк Арт», 2010. 320 с.

24. Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения. Изд. «Штинца» Кишинев, 1977. 458 с.

25. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине. Київ : Наукова думка, 1975. 275 с.

26. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. Київ : Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998. 80 с.

27. Рендюк Т. Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. Київ : НАН України. Ін-т історії України. 2011. 293 с.

28. Русские в современном мире. Москва. 1998.

29. Сополіга М. Українці Словаччини: історико-етнографічний аспект. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 3.

30. Ткаченко В. Україна-Росія: на сконі «пропащого часу». Київ : Політія, 2019. 548 с.

31. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. 608 с.

32. Цвєтко С. Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині). *Вісник Одеської комісії краєзнавства*. Одеса, 1925. Ч. II–III.

33. Цимиданов В. Особенности областной этнографии. *Літопис Донбасу*. Донецьк, 2006. № 14. С. 94–102.

34. Чабану І. Пісні про дружбу молдован з східними слов'янами. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 6. С. 22–26.

35. Чижикова Л. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры. Москва : Наука, 1988. 256 с.

References

1. Berg L. (1923) The Population of Bessarabia: Ethnographic Structure and Number. Pg., 59 pp.

2. Borysenko V. (1979) New Wedding Rituals in a Modern Village (On the Materials of South-Eastern Districts of Ukraine). Kyiv: Naukova dumka, 134 pp.

3. Vitovych I. (2019) The Policy of Failure. *Ukrayina Moloda*. August 7.

4. Voropai M. (2007) Study of the Culture of the Population of Ukrainian-Russian Borderland of Slobozhanshchyna in the Mid to Late XXth – Early XXIst Centuries. *Ethnic History of European Nations*, Iss. 22, pp. 61–66.

5. Hasydzhak L. (2007) Ethnic Structure of Donbas Population: Politicization of the Problem. *Ethnic History of European Nations*, Iss. 22, pp. 67–73.

6. Holovko O. (2014) Funeral Rituals of Podolian-Bessarabian Borderlands: Interethnic Interplays and Local Specificity. *Odessa Ethnographic Readings: Ethnic Culture of Borderlands: Local-Territorial Peculiarities*. Odesa: I. Mechnikov Odesa National University.

7. Demydenko L. (1970) Culture and Life of Bulgarian Population in the USSR. Kyiv: Naukova dumka, 139 pp.

8. Derzhavin N. (1901) Bulgarians of Tavrian Province. *Ethnographic Review*, Iss. XL, Vol. 1. Moscow.

9. Dziuba I. (1998) Between Culture and Politics. Kyiv: Sfera, 373 pp.

10. Dziuba I. From the Remote Past. Kyiv: Oberehy, Helikon, Vol. 2, 848 pp.

11. Dziuba I. (1998) Internationalism or Russification. Kyiv, 276 pp.

12. Dnistrianskyi M. (2012) Ukrainian-Romanian Intergovernmental Relations: Geopolitical Contradictions and Optimization Prospects. *Scientific Bulletin of the Lesia Ukrayinka East European National University*. Lutsk, 2012, no. 18, pp. 102–107.

13. Mahochi P. R., ed. (2010). Encyclopedia of History and Culture of the Carpathian Ruthenians. Uzhhorod: Vyd. V. Padiaka, 856 pp.

14. (2001) Ethnic Communities of Ukraine. Reference Book. Kyiv: Feniks, 252 pp.

15. Yevtukh V., Troshchynskyi V., Halushko K., et al. (2004) Ethno-National Structure of the Ukrainian Society: Reference Book. Kyiv: Naukova dumka, 343 pp.

16. Ermolin D. (2013) Boundaries, Identities and Stereotypes in Polyethnic Micro-society (By Way of Example of the Village of Zhovtneve, Bolgrad district). *Local and Regional Specificity of Traditional Culture*. Odesa: vyd-vo KP OMD, pp. 207–214.
17. Zakharova H. (1980) Development of Ukrainian-Moldavian Interethnic Nuptials. *Folk Art and Ethnography*, no. 4.
18. Ivanchyshen V., Yurchenko V., Oliynyk M., Diedush O. (2018) Ethno-Cultural Mosaic of Budzhak in the Mid to Late XXth – Early XXIst Centuries. *Folk Art and Ethnology*, no. 6, pp. 70–76.
19. Zaitsev, Yu., ed. (1998) History of Ukraine. Lviv: Svit, 488 pp.
20. (2013) History of Ukraine. Reader (compiled by V. Lytvyn). Kyiv: Naukova dumka, 1056 pp.
21. (1928) Brief Results of the Census of Population of Ukraine on December 17, 1926. National and Age Structure, Native Language and Literacy of Population. Central Statistic Department of the USSR. Kharkiv, Vol. 5, Iss. 2.
22. (2015) Materials of the Round Table. Humanitarian Challenges and Social Results of Military Activities in Eastern Ukraine. Kyiv: M. Ryl'skyi Institute for Art Studies, Folkloristic and Etnnology, 276 pp.
23. Moisei A. (2010) Agricultural Customs and Rites in Folk Calendar of East-Romanian Population of Bukovyna. Chernivtsi: Tov. «Druk Art», 320 pp.
24. (1977) The Moldovans. Essays of History, Ethnography, Art Studies. Kishinev: Izd. «Shtintsa», 458 pp.
25. Naulko V. (1975) Development of Interethnic Relations in Ukraine. Kyiv: Naukova dumka, 275 pp.
26. Naulko V. (1998) Who and since when Lives in Ukraine. Kyiv: Holovna Spetsializovana Redaktsiya Literaturny Movamy Natsionalnykh Menshyn Ukrayiny, 80 pp.
27. Rendiuk T. (2011) Ukrainians in Romania and Romanians in Ukraine: Problems of the Past and Current State. Kyiv: NASU, Institute of History of Ukraine, 293 pp.
28. (1998) Russians in Present-day World. Moscow.
29. Sopolyha M. (2017). Ukrainians of Slovakia: Historical-Ethnographic Aspect. *Folk Art and Ethnology*, no. 3.
30. Tkachenko V. (2019). Ukraine-Russia: at the End of a "Lost Time". Kyiv: Politiya, 548 pp.
31. (1872) Proceedings of Ethnographic-Statistical Expedition to Western-Ruthenian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society: South-Western Department. Materials and Researches, Collected by d.-fellow P. Chubinskii. Saint-Petersburg, Vol. 7, 608 pp.
32. Tsvietko S. (1925) Bulgarian Wedding Rites and Songs in Kherson Region (the village of Ternivka in Mykolayiv Region). *Bulletin of Odesa Local History Comission*. Odesa, Part II – III.
33. Tsimidanov V. (2006) Peculiarities of Regional Ethnography. *Chronicles of Donbas*. Donetsk, no. 14, pp. 94–102.
34. Chabanu I. (1970) Songs about Friendship between Moldovans and East Slavs. *Folk Aart and Ethnography*, no. 6, pp. 22–26.
35. Chizhykova L. (1988) Russian-Ukrainian Borderline: History and Fates of Traditional and Everyday Culture (XIX–XX Centuries). Moscow: Nauka, 256 pp.